

ВПЛИВ АНГЛІЙСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ РЕФОРМАЦІЇ НА РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ПІРАТСТВА І ПРИВАТИРСТВА

В. М. Малишко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету ім. О. Гончара

Наш час – епоха великих геополітичних зрушень, відзначена боротьбою між глобалістами і антиглобалістами, що набула все-світнього характеру і заторкнула навіть країну – лідера світового співтовариства Сполучені Штати. Її вплив на долі людства поки не є очевидним, однак можна зробити певні прогнози стосовно кінцевих результатів цього явища, звернувшись до подій, які відбувалися п'ятсот років тому в минулій метрополії американців Англії та інших європейських країнах. Серед них на особливу увагу заслуговує європейська Реформація, адже її перемога в Англії та Нідерландах чи поразка в Німеччині та Польщі кілька століть визначали економічний і соціальний прогрес або нікчемне животіння людей.

Актуальність цієї проблематики посилюється у зв'язку з тим,

що у США та країнах Європейського Союзу є очевидним занепад християнства як важливої складової системи суспільних цінностей. Між тим, під час Реформації католицька церква хоча і послабилася вплив на масову суспільну свідомість європейців, але збереглася до нашого часу саме як всесвітня церква. Тому доцільно здійснити аналіз впливу Реформації XVI ст. на перетворення в економіці, суспільстві та культурі європейців, зокрема – в такій сфері буржуазних відносин, як піратство і приватирство (британський варіант терміна «каперство»). З цього приводу американська дослідниця В. Лансдорф підкреслює, що побудова мануфактурного капіталізму в Європі була пришвидшена «піратством, яке виступало найбільш вигідним промислом серед інших видів підприємницької діяльності»

[1, с. 210]. Більше того, піратство і приватирство були єдністю, в основі якої перебували християнські цінності, своєрідно трактовані морськими розбійниками.

Варто зазначити, що в історико-правовій літературі встановлення геополітичної могутності Англії аналізується з урахуванням впливу широкого кола різноманітних факторів. Однак поза полем зору вчених перебуває релігійний фактор, який стимулював торговель, піратство і приватирство. Він відображав масову суспільну свідомість населення країн, з яких походили морські розбійники, зокрема – народу Англії, де у XVI ст. швидко розвивалося первісне нагромадження капіталу. Цьому сприяло верховенство королівської влади над англійською церквою, яке встановилося в результаті проведеної церковної Реформації [2].

На жаль, дослідження її впливу на розвиток комерційного морського розбою не є численними. Нині можна вказати лише на три спеціальні роботи з цієї проблеми, які належать американкам Е. Коллінз («Очі, спрямовані на Бога і золото: важливість релігії для жадібних до золота очей карибських піратів») [3] та С. Валлар («Коттон Мезер – піратський духівник») [4] і росіянки К. Глаголевіч («Повсякденне життя піратів і корсарів Атлантики: від Френсіса Дрейка до Генрі Моргана») [5]. Схоже цієї проблеми торкалися вітчизняні автори – А. Пастушенко [6] та В. Губарев [7]. Проте їхні думки щодо впливу Реформації на ідеологічні підвалини морського розбою англійської буржуазії потребують подальшого аналізу.

Відомо, що на зламі XV-XVI ст. у західноєвропейських країнах тривала епоха Відродження (Ренесансу). Характерною особливістю цього періоду стала поява нового світогляду людей, у центрі якого стояли особистість і проблеми суспільного життя. Під впливом ідей Ренесансу люди більше поклалися на власні сили, ніж на Бога. Тому католицька церква переживала глибоку кризу, пов'язану з недовірою до її служителів, тим більше, що ця церква була занадто «дорога» для носіїв буржуазних суспільних відносин. Вони виходили з того, що ресурси, які перебували в їхньому розпорядженні, необхідно використовувати лише на подальший розвиток капіталістичного ладу.

Реформація охопила всю Західну Європу. В Німеччині вона стала першим етапом ранньобуржуазної революції, однак зазнала поразки, і німці відклали на чотири століття своє об'єднання в одну державу, де, нарешті, запанував капіталізм. Однак Реформація в Нідерландах зумовила перемогу національно-визвольної революції та проголошення Республіки Сполучених

Провінцій як суверенної держави (1609 р.). Проте особливо велику роль Реформація відіграла в Англії, яка під впливом цього фактора перетворилася на велику буржуазну імперію.

Отже, підсумком Реформації стала втрата католицькою церквою її монопольного становища в Західній Європі і утворення протестантських віровчень, які значною мірою сприяли перемозі буржуазії. Протестантизм, вийшовши з-під впливу папського Риму, сформував кілька відмінних один від одного християнських напрямів. Ними стали лютеранство, цвингліанство, кальвінізм, анабаптизм та англіканство, яке запанувало в Альбїоні завдяки успіху Реформації, що максимально повно і жорстко була здійснена монархами з династії Тюдорів. Тюдори швидко і без особливих вагань здійснили секуляризацію церковної власності, проте в невеличкому острівному королівстві ресурси первісного нагромадження були вкрай обмежені, і «нове шляхетство» та буржуазія мали шукати їх через розвиток колоніальної експансії [8].

Реформація в морських державах Європи визначала революційний прорив підприємців буржуазного типу в інші цивілізації. Успішні результати великих географічних відкриттів, в яких брали участь пірати і капери, є нічим іншим, як першою в історії людства геополітичною революцією. Віднині головним мірилом багатства стало захоплене у колоніальних країнах золото, яке посилювало економічну міць буржуазії, що взяла участь в утворенні колоніальної системи доби мануфактурного капіталізму.

Жага золота, притаманна англійським буржуа, стимулювала перетворення Англії на велику морську державу. Проте цьому заважала католицька церква, яка, відповідно до міжнародного морського права того часу, виступала

в якості арбітра щодо геополітичних змагань великих морських держав. Ще у XV ст. римські папи Микола V і Калікст III позиціонували себе носіями вищої юрисдикції над усією земною кулею і «експертами» в питаннях колоніалізму. Вони протягом 1452-1456 рр. надали португальській монархії право на володіння землями, відкритими на південь і схід від мису Бохадор. Кастилія визнала це право у 1479 р., однак після повернення першої експедиції Колумба подружня пара монархів Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської домоглася від папи Олександра VI видання чотирьох «Олександрійських булл» («Inter Caetera № 1», «Inter Caetera № 2», «Eximae Devotionis» і «Dudum Sequidem»), де йшлося про їхні незаперечні права на володіння землями, відкритими генуезьким мореплавцем.

Після тривалих переговорів в іспанському місті Тордесильяс (провінція Вальядолід, Іспанія), в яких брали участь не тільки дипломати, а й кращі географи, за посередництва папи Олександра VI Кастилія і Португалія розділили між собою світ, провівши уздовж меридіана в Атлантиці демаркаційну лінію з півночі на південь, так званий папський меридіан.

Ватикан, приймаючи це рішення, засвідчив його законність документом, до якого була прикладена золота печатка [9, с. 28]. За монархами Іспанії та Португалії визнавалися виняткові права на володіння всіма морськими просторами за межами Європи. Однак протиріччя між цими державами знов загострилися після того, як Магеллан відкрив Тихий океан. Тоді в місті Сарагоса 1529 р. була введена в дію ще одна демаркаційна лінія, на цей раз – на Сході. У підсумку католицькі держави Португалія та Іспанія «зачиняли» вихід до світового океану для інших європейських країн, що не визнала Англія.

Молода англійська буржуазія висувала нові форми і методи колоніальної політики, які полягали в тому, що державна влада безпосередньо не брала участі в захопленні і експлуатації колоній. Феодально-бюрократична машина Альбіону мала замінюватися приватними особами, які організовували експлуатацію колоній виключно в інтересах свого особистого збагачення. Вони прийшли на зміну феодалам, і тому їм довелося впорядкувати експлуатацію природних і людських ресурсів колоніальних країн, оптимізувати торгові шляхи і ринки збуту, позбутися кримінально орієнтованих соціальних верств населення і безпосередніх виробників, експропрійованих обуржуазненими феодалами і буржуазією, у спосіб переміщення їх в колонії, знайти безправну (порівняно з жителями метрополії) і безкоштовну роботу силу в особі тубільців із завойованих територій. Крім того, їм вони реалізували геостратегічні інтереси шляхом формування системи опорних пунктів збройної експансії в ключових точках світу, встановили контроль за пересуванням військ, флотів і міграціями населення інших колоніальних імперій, знизили світовий статус суперників по колоніальному грабежу і розбою, збільшили геополітичну вагу при укладенні міжнародних договорів, перетворили імперські цивілізаційні стандарти в загальносвітові [10]. Такі революційні завдання буржуазія Англії мала виконати завдяки впорядкуванню морського розбою, ідейними підвалинами якого виступали християнські догми, що тлумачилися на новий лад.

Перемога Реформації в Англії своєрідно вплинула на світогляд всіх без винятку суб'єктів геополітичних змагань у світовому океані. При цьому світогляд піратів і приватирів, які були частиною англійського народу, ґрунтувався

на креаціонізмі, провіденціалізмі (разом з уявленнями про фортуна), вірі в благовоління Бога. У тісному зв'язку з релігійними конфліктами розвивалося почуття патріотизму, що ґрунтувалося на усвідомленні «винятковості» англійського народу.

Не викликає сумніву обставина, що політика морського розбою була важливою частиною загальної державної політики першої Британської імперії (1583-1783 рр.), а саме стабільної, організованої та цілеспрямованої діяльності органів державної влади щодо розв'язання певного комплексу питань, яка здійснювалася ними безпосередньо чи опосередковано і впливала на життя англійського суспільства часів мануфактурного капіталізму. Ця політика була також складовою соціальної політики першої Британської імперії, з якою вона співіснувала не безпосередньо, а через правову, юридичну політику. Іншими словами, каперська політика становила частину не тільки соціальної, а й правової політики. Зазначені напрями імперської політики Англії формували британську державність упродовж чотирьох століть. Саме за їхньою допомогою було забезпечено панування англійських капіталістів у просторі світового океану як запоруку пришвидшеного розвитку первісного нагромадження капіталу. Врешті-решт, ця політика може розглядатися через призму формування масової суспільної свідомості, яка спиралася на релігійні догмати, що стали спадщиною церковної Реформації за часів правління монархів з династії Тюдор.

Успіхи Англії в економіці, політиці і соціальній сфері створювали у її народу почуття переваги над іншими націями і природне бажання поширити свої досягнення в усьому світі. Однак офіційна ідеологія держав, що боролися за панування у світовому океані, суперечила конкретним почуттям піратів і приватирів, які мали «при-

тертися» один до одного в умовах експедицій на кораблях, члени екіпажів яких належали до різних віросповідань. З цього приводу письменник Д. Дефо, автор низки праць про піратів, писав у своєму романі «Робінзон Крузо» від імені головного героя про його супутників так: «Всі троє були різних віросповідань: П'ятниця був протестант, його батько – язичник і людожер, а іспанець – католик. У своїх володіннях я допускав свободу совісті» [11, с. 223].

Отже, що нам відомо сьогодні про релігійні погляди морських розбійників, котрі відображали наслідки Реформації? Перше, на що необхідно звернути увагу, є те, що пірати і приватирі були вельми забобонні. Перед нападом на вороже судно вони здійснювали у себе релігійну месу, для чого на більшості їхніх кораблів були священики. При цьому Богу давалися обітниці в тому, що, якщо напад буде вдалим, то пірати пожертвують велику суму грошей на той чи інший церковний прихід. І ці обітниці завжди виконувалися [12, с. 126].

На сьогодні, коли для громадян цивілізованих країн світу релігія відіграє помітно меншу роль, ніж для пращурів, серед дослідників історії комерційних підприємств морських розбійників виникла тенденція до ототожнення піратів і приватирів з борцями проти соціального і релігійного гніту. З цього приводу відомий дослідник піратства, телеведучий ВВС і священник Б. Кестер у проповіді «Бунт! Чому ми любимо піратів, і як вони можуть врятувати нас» оголосив по телебаченню так: «Ми всі пірати зараз, тому що в ці часи зростаючої корпоративної жадібності, культурної приватизації та фінансового гніту їхній колишній бій проти цього тепер став нашим... Пірати були культурними єретиками, що бунтували проти несправедливих соціальних струк-

тур. Вони піднялися на боротьбу проти нерівноправних монополій і насильницьких систем гноблення і висунули ідею про те, що основа праці, засоби до існування, дозвілля й суспільне життя мають бути заснованими на просторі, який перебував поза межами приватної власності» [13].

Проте ще у XVII ст. перший у світовій науці «піратознавець» Ф. Архенгольц писав у книзі «Історія флібустьєрів» так: «Так, пірати і капери практично справно шанували святих, ставили свічки, носили натільні хрести... Вони молилися старанно і ніколи не сідали за стіл без молитви. Так само точно молилися вони завжди перед початком битви, просячи у Бога перемоги і хорошої здобичі. Однак це не завадило їм убивати і знущатися над священнослужителями, які потрапляли до них у полон, або грабувати прибережні монастирі» [14].

Основою релігії британських піратів і приватирів було темне марновірство, змішане з магією, яке тільки підігрівало їхню жорстокість і розбещеність, надаючи їм часом дикі риси. Однак вони не відрі-

знялися від населення країн Європи, де кожна державна церква, яка намагалася позбутися впливу Ватикану, відступила від Євангельських істин [15]. Відомо, що у 1579 р. один з підлеглих Ф. Дрейка, приватира королеви Єлизавети I Тюдор, змусив іспанських полонених, католиків, які самі були затятими піратами, жажнутися, коли цей моряк на їхніх очах розбив розп'яття. Сам Дрейк примушував полонених іспанців, включаючи священника, брати участь в протестантській службі. Вісім років по тому приватирський капітан Т. Кавендіш осквернив одну з церков міста Лондона. У вересні 1577 р. капітан приватирів Дж. Оксенгем напав на Перлінні острови біля узбережжя Панами. Згідно з іспанськими повідомленнями, тоді серед підлеглих Оксенгема «спалахнуло осканеніле іконоборче насильство над католиками зі знищенням ікон і розп'яття та публічним приниженням ченців, змушених носити горшки на голові» [16].

Реформація «розмалювала в національні фарби» церковне життя «цивілізованих» європей-

ців, які, однак, так і не позбулися впливу ідеологічної спадщини Середньовіччя, скріпленої догмами християнського віровчення. Ця спадщина стала частиною світогляду піратів і каперів, зокрема – британських, адже на той час не існувало інших підвалин масової суспільної свідомості, окрім релігійних. Згодом, наприкінці XVII ст., повний розрив між буржуазною в своїй основі суспільною свідомістю і догмами християнства намагатимуться здійснити французькі буржуазні революціонери. Проте їхні спроби теж зазнають поразки, і відносини з Римом впорядкує імператор Наполеон I Бонапарт. Сучасне суспільство в деяких країнах ЄС втретє за п'ять століть намагається здійснити щось на зразок церковної Реформації, щоб усунути Ватикан від вирішення нагальних проблем європейського сьогодення. Для цього здійснюються певні перетворення у правовій системі країн ЄС, проте результати цього процесу поки не очевидні, адже релігійні переконання людини є найбільш консервативною частиною її життя. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lunsford V. W. Piracy and Privateering in the Golden Age Netherlands. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – XVIII. – 354 p.
2. Средневековое государство в Англии / [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//bestboy.narod.ru/18.html](http://bestboy.narod.ru/18.html)
3. Collins E. E. Eyes on God and Gold. The Importance of Religion in Golden Eyes of Caribbean Piracy. A Senior Thesis Submitted to the Faculty of the Department of History in Candidacy for the Degree of bachelor of Art in History. – Asheville: University of North Carolina, 2004 / [Text] / E. E. Collins. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/sr/history-2005/collins-emily.htm](http://toto.lib.unca.edu/sr-papers.history/sr/sr/history-2005/collins-emily.htm)
4. Vallar C. Cotton Mather, Preacher to the Pirates/ [Text] / C. Vallar. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cindyvallar.com/mather.htm>
5. Глаголева Е. Повседневная жизнь пиратов и корсаров Атлантики от Фрэнсиса Дрейка до Генри Моргана / [Текст] / Е. Глаголева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/1003742/1>

6. Пастушенко А. А. Английское каперство второй половины XVI века: структуры повседневности : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 [Текст] / А. А. Пастушенко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/en/catalog/view/15027.html>
7. Губарев В. За кулисами «панамской акции» (1670-1671 гг.) / [Текст] / В. К. Губарев // Вопросы истории. – 1987. – № 11. – С. 184-188; Карибский узел колониальных противоречий европейских держав в первой половине XVII века / [Текст] / В. К. Губарев // Вопросы отечественной и всеобщей истории. Межвуз. научный сб. – Саратов : Изд-во СГУ, 1987. – С. 89-102; Компания острова Провиденс и англо-испанское соперничество в Вест-Индии в 1630-1644 гг. / [Текст] / В. К. Губарев // Наук. праці Донецького нац. техн. ун-ту. Серія «Гуманітарні науки». Вип. 86. – Дон. : ДонНТУ, 2005. – С. 73-80; Морской разбой в Вест-Индии как источник первоначального накопления капитала (1621-1697 гг.) / [Текст] / В. К. Губарев // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 21-30; Пиратство в Карибском море / [Текст] / В. К. Губарев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Приватир_Его_Величества / [Текст] / В. Губарев // Морская война. – 2009. – № 2. – С. 2-5].
8. № 2. – С. 2-5].
9. Малишко В. М. Виникнення правового інституту приватирства в Тюдоровській Англії; Міжнародне морське право нового часу і правовий інститут приватирства; Піратство як джерело розвитку кредитно-грошових відносин у ранніх США (XVII-XVIII ст.).
10. Documents Relating to Law and Custom of the Sea, 1205-1767: in 2 vols. / [Text] / [ed. by Reginald G. Marsden]. – L. : Printed for Navy Record Society. – Vol. 1. – MDCCCXV. – XL, 560 p.
11. Миронов В. В. Проблема каперства при Елизавете I Тюдор в современной англо-американской историографии / [Текст] / В. В. Миронов // Социальные институты в истории. – Омск : ОГУ, 1996. – С. 46-48.
12. Дефо Д. Робинзон Крузо / [Текст] / Д. Дефо. – М. : ГИХЛ, 1959. – 314 с.
13. The Pirate's Pocket-Book / [Text] / [ed. by S. Robertson]. – Bloomsbury : Conway Maritime Press, 2008. – 200 p.
14. Brewin K. Why We Love Pirates, and How They Can Save Us Text] / K. Brewin. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patheos.com/blogs/missionalshift/2012/09/we-are-all-pirates-now>
15. Архенгольц Ф. История флибустьеров / [Текст] / Ф. Архенгольц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rulit.net/books/istoriya-flibustero-read-83736-1.html>
16. Морские клятвы / [Текст] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kalanov.ru/index.php?id=193>
17. Collins E. E. Op. cit.